

RUSKÝ KOMUNIZMUS A DUCH PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

MICHAŁ BOHUN

Instytut Filozofii
Wydział Filozoficzny
Uniwersytet Jagielloński
Email: michal.bohun@uj.edu.pl

Abstract:

In this study, the author aims his attention to relatively intricate but frequently described era of the First World War and communist revolution in Russia. In regard to unclear character of available terms, the text provides reflection on hidden nature of the Russian communism and its more or less immediate causes. Author points to the connection between First World War as a modern war and Russian communism, its essence and characteristic features. The question of relation between Russian communism and modern war is examined through the prism of ideas of two great Russian philosophers of "The Silver Age" who were immediate witnesses of war as well as of revolution: Fedor Stepun and Evgenij Trubeckoj.

Key words:

Russian philosophy, the First World War, communism, terror, violence.

Pýtať sa na zdroje ruského komunizmu je náročné a nejednoznačné minimálne preto, že pojmy, ktoré sú v tomto diskurze používané sú nejednoznačné. Tak podstatné meno „komunizmus“ a „zdroje“, ako aj – a možno ešte výraznejšie – prídavné meno „ruský“ si žiadajú definície a interpretácie, ktoré by mohli vyplniť jeden príspevok či dizertáciu. Ale to, čo predstavuje výzvu a prekážku, môže zároveň rozšíriť horizont vedeckého bádania a hĺbku jeho spracovania. Prílišné snahy o pojmovú presnosť, ktoré sú badateľné v spoločenských a humanitných vedách často vedú k náhlým a zjednodušeným záverom. Slovo „zdroj“

nám sugeruje, že otázka sa týka predovšetkým historickej genézy ruského komunizmu a tiež bezprostredných príčin štátneho prevratu, ktorý uskutočnili bolševici na jeseň roku 1917, že sa týka ich víťazstva v občianskej vojne a tiež zrodenia prvého štátneho útvaru, ktorý sa považoval za komunistický. Vzhľadom na nevyjasnenosť pojmov, ktoré máme k dispozícii, by som ponúkol zamyslenie nad skrytou podstatou ruského komunizmu, a takýmto spôsobom by som odsunul do úzadia problematiku jeho viac či menej bezprostredných príčin.

Klást' si otázky o prvej svetovej vojne a ruskom komunizme je porovnateľné s vykopávaním otvorených dverí. Po prvé, nie je novinkou, že vojna a revolúcia sú javy, ktoré v dejinách vystupujú ruka v ruku. Vojny predchádzali revolúcie (to je *casus* Anglicka 17. storočia, Ruska 1917 roku, či o rok neskôr Nemecka), alebo boli ich následkom (ako v prípade Veľkej francúzskej revolúcie), či sú identické s revolúciou (ako v prípade Spojených štátov amerických, kde sa revolúcia spojila s vojnou o nezávislosť). Po druhé, ak zjdeme ešte hlbšie do dejín, tým čo spája vojnu a revolúciu je násilie ako taký spôsob konania, ktorý určuje ich vnútornú podstatu.¹ Po tretie, vzťah medzi ruskou revolúciou, triumfom bolševikov, pokusom o zrealizovanie komunistickej utópie a prvou svetovou vojnou je vecou jasnou, neodškriepiteľnou a historickými vedami dokonale opísanou, a to tak z perspektívy politickej a vojenskej histórie, ako aj z pohľadu dejín myslenia a ideológií. Postačí iba jeden, no exemplárny príklad.

¹ Pozri Arendt, H.: *O rewolucji*, Kraków: Wydawnictwo X 1991, s. 9-18.

Počínajúc od brožúry *Socializmus a vojna* (*Socjalizm a wojna*) (1915), prinajmenšom po *Aprílovej tézy* (*Tezy kwietniowe*) (a pomedzi to sa do popredia dostáva *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu* (*Imperializm jako najwyższe stadium kapitalizmu* z roku 1917) sa táto téma stáva ústredným predmetom teoretického záujmu a praktických aktivít Lenina.² Problém je však ešte hlbší a práve vzhľadom na túto jeho povahu sa stáva predmetom tejto práce. Pýtajúc sa na prvú svetovú vojnu a ruský komunizmus, chcel by som poukázať na tieto dve udalosti ako na nerozdeliteľne spojené erupcie novodobých dejín, ktoré v zásadnej miere ovplyvnili formovanie 20. storočia a vplyv majú v rôznych formách dodnes. Prvenstvo tu však patrí vojne. Názor, ktorý by som tu chcel za pomoci koncepcií ruských filozofov rozpracovať hlása, že revolúcia a boľševizmus predstavovali buď pokračovanie, alebo kópiu javov, ktoré prostredníctvom svetovej vojny inaugurovali európsku modernu. Pohľad, ktorý ponúkam predstavuje špecifickú historicko-filozofickú glosu kľúčovej tézy *Minulosti jednej ilúzie* (*Historii pewnego złudzenia*), ktorá vzišla z pera Francoisa Fureta: „Prvá svetová vojna je pre dejiny 20. storočia maternicou takisto ako Francúzska revolúcia pre 19. storočie. Udalosti a hnutia, ktoré stáli pri vzniku troch „tyranií“ (...) vzišli priamo z nej. Chronológia o tom hovorí svoje, pretože Lenin sa chopil moci roku 1917, Mussolini roku 1922, Hitler roku 1923 stroskotal a uspel o desať rokov neskôr. Na základe chronológie môžeme predpokladať dobový súzvuk medzi vášňami, ktoré prebudili tieto nové režimy – ktoré z politickej mobilizácie bývalých vojakov urobili hybnú silu výlučnej nadvlády jedinej strany. (...) Deti vojny, boľševizmus a fašizmus, majú z vojny všetko, čo je v nich elementárne. Prenášajú do politiky to, čo sa naučili v zákopoch: návyk násilia, primitívne krajné vášne, podrobenosť jednotlivca kolektívu a napokon zatrpknutosť zo zbytočných alebo zradených obetí“³ (Furet, 1996, s. 210 – 213).

Vzťah medzi ruským komunizmom a modernou vojnou by som chcel načrtnúť ako problém cez prizmu ideí dvoch výnimočných ruských filozofov „strieborného veku“, bezprostredných svedkov vojny i revolúcie: Fiodora Stepuna (1884 – 1965) a Jevgenija Trubeckého (1863 – 1920).

Ich názory stoja za pozornosť z viacerých dôvodov, z ktorých uvediem len dva. Po prvé, obaja stoja na okraji študijného záujmu o ruské myslenie. Stoja akoby

v tieni svojich súčasníkov, ako napríklad Nikolaja Berďajeva, Sergeja Bulgakova či Leva Šestova, ktorí si získali svetové uznanie a ich diela sa dočkali mnohých spracovaní, a čo je ešte dôležitejšie, dočkali sa prekladov. O to hodnotnejšie je priblíženie mysliteľov, ktorých názory sú dôležité a poučné, hoci nie tak intenzívne skúmané bádateľmi a historikmi. Tak Trubeckoj, ako aj Stepun boli mimoriadne vplyvnými mysliteľmi svojej doby, boli účastníkmi v tých najzásadnejších filozofických sporoch predrevolučného Ruska. Stepun, ktorý emigroval z vlasti zachvátenej boľševikmi, sa stal veľvyslancom nezávislej intelektuálnej kultúry v Nemecku, prednášal v Lipsku a Mníchove. Po druhé, pre oboch téma vojny a revolúcie nebola len predmetom teoretických úvah či publicistických špekulácií. Neboli len pozorovateľmi týchto udalostí, ale ich aktívnymi účastníkmi. Stojí za to uviesť niekoľko faktov. Stepun, to nie len filozof-kantovec študent Wilhelma Windelbanda a Emila Laska, spoluzakladateľ časopisu *Logos* a redaktor jeho ruskej edície. Bol rotným a neskôr poručikom 12. Sibírskej delostreleckej brigády, bojoval okrem iného aj v poľských Beskydách. Po vypuknutí februárovej revolúcie bol zvolený za zástupcu južno-západného frontu do Rady robotníckych a vojenských delegátov. V dočasnej vláde zastával post šéfa Politického oddelenia na Ministerstve vojny, ktoré viedol kedysi slávny terorista a budúci anti-boľševický povstalec a zároveň zaujímavý modernistický spisovateľ Boris Savinkov. Jevgenij Trubeckoj, to nie je len vplyvný filozof práva a náboženský mysliteľ, ale tiež jeden zo zakladateľov Strany konštitučných demokratov, dvojnásobný člen Štátnej dумы a svetský člen Soboru ruských cirkví. V roku 1918, keď sa snažil zachrániť pred uväznením, sa vydal na juh Ruska, kde sa pripojil k dobrovoľníckej armáde generála Antona Denikina. Jeho posledné práce boli pokusom vysvetliť zmysel dejín a ľudského života konfrontovaného s takými udalosťami ako vojna či revolúcia, ktoré sa javili na každom kroku ako negácia poriadku Božieho stvorenia. Okrem hľadania tohto strateného poriadku sa tiež snažil sformulovať politické a morálne východiská pre pokračovanie boja s boľševizmom.

Stepun, ako sa „patrílo“ na filozofa, ktorý získal vzdelanie na univerzite v Heidelbergu, sa snažil vytvoriť jasný pojmový a kategoriálny aparát, ktorý mal poslúžiť pre zachytenie hlavných javov ruského komunizmu. Ako kantovec zo školy Windelbanda, Laska a nepriamo aj Heinricha Rickerta, nepodliehal jednostrannému analyticko-sémantickému uchopeniu problematiky, ale v bežne používaných pojmoch sa snažil odkryť duchovný rozmer, ktorý dával zmysel a hodnotu historickým udalostiam. Jeho východiskovou pozíciou bolo uvedomenie si problematikosti takých pojmov ako komunizmus, boľševizmus či leninizmus, prostredníctvom ktorých boli a sú charakterizované historické procesy v Rusku, a tiež ich ideolo-

² K tejto téme formuluje znamenité postrehy Beryl Williams vo svojej biografii vodcu Októbra. Pozri Williams, B.: *Lenin*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 2002, s. 60-121.

³ Poznámka prekladateľa: V prípade myšlienok Francoisa Fureta som využil slovenský preklad tohto diela, ktorý vyhotovili Jarmila Le Tohic, Jana Šmelková, Peter Solivajs (Furet, 2000, s. 203 – 206).

gické východiská. Existencia množstva nejednoznačných pojmov, ktorých designáty je náročné presne sformulovať, si vyžaduje prinajmenšom ich rámcové vymedzenie, ohraničenie. To, čo ponúkol vo svojej tvorbe Stepun, je možné chápať ako pokus zachytiť dynamické vzťahy medzi pojmami, nie však ako snahu o ich presnú definíciu. Tá sa Stepunovi javí ako nerealizovateľné zadanie.

Najstručnejšie priblíženie Stepunovej koncepcie je možné formulovať nasledovne: komunizmus – je najradikálnejší smer marxistického socializmu; leninizmus – je ruskou obdobou komunistickej ideológie; boľševizmus – nie je ideológia, ani taktika, ale „živel ruskej duše“, ktorý v roku 1917 odpovedal na komunistickú propagandu Lenina. Možno to taktiež chápať ako sled udalostí generovaných touto odpoveďou (Stiepun, 2000a). Podmienkou tejto odpovede bola svetová vojna, ktorá viedla k zásadným premenám nielen v rámci komunistickej ideológie, ale predovšetkým v zmýšľaní širokých mas obyvatelstva. Najdôležitejším sa však zdá byť to, že už tu sa objavuje určité ideologické napätie, ktoré je pre ruský komunizmus príznačné. V osobe Lenina sa racionalisticko-osvietenecká koncepcia Marxa zrazila s temnými príznakmi ruského národa. Komunizmus bol totiž, minimálne v ponímaní Marxa, internacionálnou a racionalistickou ideológiou. Boľševizmus má však výlučne národný charakter, je vyjadrením deštruktívnych vášní Rusov, ktoré sa rozburácali počas troch rokov svetovej vojny.

Z časovej perspektívy budúcich udalostí Stepun tvrdil, že paneurópska vojna a revolúcie, ktoré boli jej výsledkom, predstavovali niečo nevyhnutné. Bol presvedčený, že už od roku 1789 v Európe naberala na sile výlučne len jedna politická tradícia, ktorú je potrebné nazvať (hoci to znie ako oxymoron) tradíciou revolučnou (Stiepun, 2000b). Filozof poznamenal, že už niekoľko rokov pred osudným júlom 1914 všetci ľudia, ktorí mali politické povedomie žili akoby v tieni vulkánu, žili bez pocitu bezpečia, bez viery v zmysel ďalekosiahlych plánov a prognóz. Pre filozofa-delostrelca bol pokus o mobilizáciu a vojenské manévry v roku 1912 tým, čo na horizonte zjavilo príznak vojny, ktorá následne zrodila revolúciu (Stiepun, 2000b). Čakalo sa na výbuch, ktorý prinesie úplnú premenu sveta. Skôr než nastal, všetci počítali s tým, že pôjde o zmenu k lepšiemu. To čiastočne vysvetľuje nálady plné patriotickú eufóriu, ktoré boli charakteristické pre všetky krajiny začleňujúce sa do vojny na prelome júla a augusta. Rátalo sa s tým, že skončí skôr „než lístie opadne zo stromov“ – ako to prezentoval mimoriadne populárny slogan tej doby. Sumarizujúc, panovalo presvedčenie, že vojna je nevyhnutným a očistným historickým interlúdiom, ktoré je nevyhnutné pre zrodenie nového, lepšieho sveta. Avšak realita vojny sa ukázala byť úplne inou. Pre väčšinu jej účastníkov a pozorovateľov priniesla neočakávané dôsledky. Ste-

pun sa túto skúsenosť snažil opísať a vyjasniť vo svojich listoch z prvej línie a z vojenskej nemocnice.⁴ Jeho myšlienky a pocity v plnej miere vyjadrovali charakteristickú skúsenosť celej *lost generation* všetkých bojujúcich krajín. Vojna, ktorá doposiaľ predstavovala súperenie medzi ľuďmi, ktorí dodržiavali reguly, medzinárodné právo a kódex cti, sa zmenila na boj strojov a vojenských priemyslov. Hrdinstvo bolo potlačené palebnou silou, osobná chrabrosť a patriotizmus zasa potlačené slepou disciplínou a negáciou ľudskosti tak nepriateľa, ako aj všetkých vlastných. Vojna, ktorá bola dovtedy záležitosťou špeciálnych síl, elít, sa stala ponorou povinnosťou pre všetky národy, ktoré boli povolané, používajúc pojem pochádzajúci od iného účastníka veľkej vojny, Ernsta Jüngera, do „totálnej mobilizácie“. Nič nemohlo ostať mimo jej zničujúceho vplyvu. Militarizácia postihla všetky sféry života, určovala obsah ľudského myslenia a konania. Rozdelenie na fronty a tyly, armádu a civilistov bolo zrušené a tvrdou realitou sa stala túžba z čias francúzskej revolúcie a napoleonských kampaní na tému „národa v zbrani“.

Práve takéto javy rozhodli, že ruský komunizmus chápaný ako cieľ a politický obsah revolúcie, ktorej vypuknutie inicioval Lenin a jeho prívrženci, nabral militantný charakter. Názor Stepuna bol jednoznačný: práve vojna umožnila „triumf boľševikov nad Ruskom“. Napísal: „Veľkú úlohu v tomto víťazstve zohrala tiež vojna, tak blízka ruskému psychickému živlu svojou náboženskou hĺbkou, ako aj temným barbarstvom“ (Stiepun, 2000a, s. 335).

Lakonická „diagnóza“ filozofa poukazuje na niekoľko zásadných skutočností, ktoré vyjadrujú charakter komunizmu, modernej vojny a túžob ruskej duše. Barbarstvo sa ukazuje v nimbe náboženského povznesenia. Fanatické oddanie sa veci je akoby jediným prostriedkom úspešného konania. Zasa podriadenie sa nadindividuálnym živlom je možné považovať za individuálnu aj skupinovú úlohu. Základným prvkom, ktorý je na tomto mieste potrebné zdôrazniť, je násilie. Nejde tu výlučne len o nástroj, pomocou ktorého sa boľševici dostali k moci a udržali si ju. Pre nich nie je násilie len metódou uskutočnenia komunistickej utópie, ale aj jej zásadným obsahom. Dialektika, ktorá bola určujúca pri formulovaní ideologického obsahu ich doktríny, sa prinavracala k jednej z myšlienok Herakleita, ktorý tvrdil, že svár je otcom všetkého. Referujúc v súčasnejšom zmysle, jedine vďaka nekonečnému bo-

⁴ Pozri Stiepun, F.: *Iz pisem paproszczyka-artillerista*. Tomsk: Izdatetstvo Wolodej 2000. Prvé fragmenty tejto zbierky sa objavili vďaka intenzívnemu naliehaniu a snahe Michaila Geršenzona v roku 1916 v časopise *Severnyje zapiski* pod pseudonymom N. Lugin. V knižnej podobe boli tieto listy doplnené o korešpondenciu z rokov 1916-1917 a boli publikované v Moskve v roku 1918, spoločne s poznámkami Borisa Savinkova, ktorý sa ukryl za pseudonym V. Ropšin.

ju protichodných elementov skutočnosť nadobúda a zachováva svoju jednotu, ktorá je zrkadlením ľudského vedomia.

Ruský komunizmus kladie dôraz na permanentnú vojnu, hoci je ukrytý za vidinou mieru a poriadku. V Breste odstupuje zo svetovej vojny, proklamuje občiansku vojnu, aby ju následne prerodil na vojnu proti celému svetu. Nakoniec, iné východisko neexistuje. Ak sa má uskutočniť, tak len ako odraz revolúcie, ktorý vznieti Západ svojou agresivitou. To bol zámer, ktorý bolševici odvodili z úvodu k prvému ruskému vydaniu *Komunistického manifestu* Marxa a Engelsa a ktorý Lenin kodifikoval v podobe doktríny revolučnej „iskry.“

Pre Stepuna je ruský komunizmus odrodilým dieťaťom svojej doby, ktorú charakterizuje militarizácia politického vedomia, a to tak v prípade ľavice ako aj pravice (Stiepun, 2000a). Genéza násilia a teroru, ako písal filozof, predstavuje komunistický boj či vzdor proti dejinám. Ide o nesúhlas so svetom, ktorý sa dostáva mimo rámce ideálnych vzorov a spoločnosť sa nepoddáva postupom technologického inžinierstva. Násilie páchané na jednotlivcov, teror celých spoločenských tried a národov (v bolševickej mytológii nazývaných triednymi nepriateľmi), to sú len prejavy teroru vo vzťahu ku skutočnosti, ktorá nie je v súlade s utopickými vzorcami (Stiepun, 2000a). Svetová vojna poskytla len prostriedky, ktoré je potrebné používať. Nie je dôležité hľadať prívržencov v procese demokratickej voľby, dokonca ani persuzívnu svetonázorovú argumentáciu, ktorá by bola vedecká a zodpovedala by dejinnej nevyhnutnosti, je to čisté násilie a zastráňovanie, ktoré sa javia ako prostriedky spoločenskej zmeny. Bolševici priviedli k životu najdôležitejšiu zo všetkých právd, ktoré sa objavili počas Prvej svetovej vojny. Najlapidárnejšie ju sformuloval vo svojej výpovedi už spomínaný Jünger: „Je možné vzoprieť sa pocitom srdca a duchovným princípom, zatiaľ čo existuje predmet, ktorému sa vzoprieť nedá – tým predmetom je automatická puška“ (Jünger, 1999, s. 500).

Iným z aspektov ruského komunizmu, na ktorý dával Stepun dôraz, bola špecifická dialektika idey mieru. Pojem dialektika používam na tomto mieste v osobitom, bolševikom vlastnom zmysle. Tento pojem maskuje arbitrárnu svojvôľu postupovať v nesúlade s komunistickým a ešte zásadnejšie marxistickým kánonom. Po februárovej revolúcii si bolševici privlastnili a zmonopolizovali heslo mieru. Avšak ani náhodou im nešlo o ukončenie vojenských operácií a potlačenie násilností, lež o nasmerovanie ničivého živlu vojny inam. Na samom počiatku proti starému Rusku. Pacifizmus bol jednoducho defetizmom, ktorý mal priviesť najprv k úpadku cárskej autokracie, následne Dočasnej vlády a neskôr aj náročne sa formujúcej ruskej republiky. Ďalšie heslo, heslo „mieru bez anexií a kontribúcií“, ktorým bolševici konzekventne šermovali od roku

1914, malo slúžiť na oslabenie nepriateľských buržoáznych mocností, a vďaka tomu tiež k rozšíreniu sféry vplyvu a vznieteniu revolučných plameňov na celom kontinente. Zákopy západného frontu boli plné ochabnutých a čoraz častejšie sa búriacich vojakov. Zákopy mali byť kanálmi, ktorými mal komunizmus *à la russe* prenikať do Európy. A možno aj do celého sveta, veď predsa na západe bojovali Američania, Austrálčania, Novozélandčania, Alžírci, Senegalčania, Indovia, Nepálci, Sikhovia ... Stepun v tomto kontexte písal o „démonickej religióznosti idey mieru“. Vysvetľoval, že v ústach bolševikov slovo „mier“ označovalo v skutočnosti vojnu proti európskemu imperializmu, ktorej zámerom bolo šírenie revolúcie pod heslom oslobodenia koloniálnych národov Ázie a Afriky (Stiepun, 2000b). Pod heslami internacionalizmu a pacifizmu bol pripravovaný konflikt na globálnej úrovni. Je vhodné podotknúť, že takýto postup bol následne súčasťou kánonu všetkých komunistických vodcov Kremľa.

Ruský filozof taktiež vnímal fenomén vojny a revolúcie ako erupciu moderny v etickom a estetickom rozmere. Stepun poukázal na rad elementov, ktoré spájajú bolševickú revolúciu – a ešte predtým svetovú vojnu – s hrozným charakterom moderného sveta. Najstručnejšie povedané, je to svet, ktorý prorocky predstavilo umenie futurizmu a kubizmu (Stepun, rovnako ako Berďajev, pozoroval v kubizme a futurizme vtelenie estetického a morálneho úpadku modernej doby). Ide tu tak o formu, ako aj o obsah a predovšetkým o morálny odkaz, ktorý v sebe nesie vízia človeka v umení dobovej avantgardy. Je vhodné priblížiť niekoľko atribútov moderny, ktoré si Stepun všimol, a to tak v umeleckých dielach, ako aj vo svete, ktorý ho obklopoval: depersonalizácia, degenerácia idey človeka ako bytosti stvorenej na obraz Boží, atomizácia a rozčleňovanie. Ľudská osoba sa buď utápa v mase, ktorej cieľom je koncentrácia všetkého pre spoločné konanie, alebo je rozdelená na skupiny neharmonicky usporiadaných častí; deštrukcia jazyka – objavenie sa neologizmov, ako aj jazykových experimentov futurizmu. Je to vyjadrenie snahy ovládnuť realitu jej premenovaním, či priamo snahou o kreovanie nového sveta, ktorý sa zrodí z nového slova; fascinácia chaosom, čiže idea permanentnej revolúcie, v ktorej sa chaos javí ako despoticke založený poriadok. Jedna z bolševických dogiem spočívala v tom, že každý môže byť každým. Lenin hlásal, že kuchárka môže byť ministrom, v tom istom duchu o niečo neskôr dadaisti prehlasovali, že riadiť môže každý; technika ako nová ikonografia a soteriológia. Svetová vojna prezentovala techniku nielen ako nástroj vojenských operácií, ale aj ako samostatnú silu, ktorá je schopná vytvoriť nový svet a nového človeka. Fascináciu technologickým majstrovstvom si v plnej miere osvojil ruský komunizmus, ktorý si z intenzívnej industrializácie učinil hlavný cieľ

a podmienku podrobenia si celého sveta. Stepun zdôrazňoval úlohu techniky tak v modernej vojne, ako aj v revolúcii. V drsných pancierových vozidlách a tankoch videl „hrdinov revolučných ulíc a súčasnej vojny“, ktorých plastická forma je v plnej zhode s gustom, lebo je len veľmi ťažké v tomto prípade hovoriť o nejakom kánone, kubistickej estetike (Stiepun, 2000b).

Nakoniec to, čo vyjadruje spoločnú podstatu modernej vojny a komunistickej revolúcie je násilie na úrovni, ktorá nemala doteraz obdobu a jednoduché ospravedlnenie páchania tohto násilia. Pre boľševikov, rovnako ako pre vojenských stratégov, ktorí posielajú na jatky milióny vojakov, je dôležitá jedine a výlučne technická účinnosť ich krokov. Efektivita za všetku cenu a amorálnosť predstavujú spoločnú osnovu vojny i komunizmu. To v mimoriadnej miere znepokojuje dôstojníka, ktorý sa z povinnosti a patriotizmu zúčastňuje vojny, no do posledných dôsledkov ju vníma ako zlo a smrteľný hriech (tým sa zásadne líši od propagandistov v tle). Vojna totiž predstavuje taký stav veci, kedy sa to, čo je morálne neprípustné a neakceptovateľné vo vzťahu medzi jednotlivcami začne akceptovať ako ospravedlniteľné a priam žiaduce v medzinárodných vzťahoch, či vo vzťahu medzi spoločenskými skupinami. Tak znie jedna z prvých reflexií dôstojníka pred jeho cestou na front: „Strašnejší ako smrť, ktorú rozosieva vojna v jej materiálnom rozmere, je život, ktorý rodí vojna vo vedomí skoro všetkých ľudí bez výnimky. Veľké svety úporného klamstva teraz rastú v hlavách všetkých a každého. To, čo je najhoršie, hriechne a páchnuce, v normálnom svedomí neprípustné pre medziľudské vzťahy, sa teraz stáva v medzinárodných vzťahoch správnym a spravodlivým, či dokonca priam hrdinským. Každá zo strán akoby stratila pamäť a odvrhne všetko, čo bolo veľké, stvorené génom a duchom druhej strany“ (Stiepun, 2000c, s. 5).

Nie je náročné všimnúť si, že vyššie uvedený motív morálnej repulzie v hypokríze a falši medzinárodných vzťahov, je blízky kritickému rozmeru koncepcie kresťanskej politiky Vladimíra Solovjova. Dodajme, že Solovjovovej filozofii venoval Stepun svoju dizertáciu, ktorú napísal v Heidelbergu. Solovjov nezavrhol vojnu ako takú, akceptoval ju ako nástroj, ktorý je síce ukrutný, no býva nevyhnutný pre vyriešenie problémov medzi národmi. Tie môžu prostredníctvom vojny dospieť k jednote, k všeľudskej spoločnosti. Avšak veľmi výrazne sa tento filozof staval proti amoralizmu. Podľa jeho slov, v medzinárodných vzťahoch vládne „machiavellizmus“ a „zvierací boj o život“. Diagnostikoval dramatický nepomer medzi morálkou jednotlivca, ktorá sa opiera o učenie Krista a praktickou bezbožnosťou, ba priam beštialitou, ktorá určuje konanie ľudských spoločností. Kresťanstvo dokázalo v človeku potlačiť túžbu po pomste a tým usporiadať životy jednotlivcov, dokonca kresťanský duch preniká

taktiež do vnútornej politiky štátov, ale na medzinárodnej úrovni sú vzťahy medzi národmi a štátmi stále na úrovni faktického pohanstva, ktoré pripúšťa všetky prostriedky pre uspokojenie „kolektívneho egoizmu“ v štáte. V oveľa väčšej miere takýto motív charakterizuje názory Jevgenija Trubeckého. Ten bol nielen priateľom a biografom autora *Ospravedlnenia dobra*, ale, podľa môjho názoru, aj najvýznamnejším, hoci nie nekritickým a neortodoxným, nasledovníkom Solovjova, predovšetkým jeho praktickej filozofie. Za jadro jeho úvah o vzťahu vojny a komunistickej revolúcie môžeme považovať rozpracovanie tézy, ktorá bola nedávno spomínaná.

Trubeckoj, rovnako ako Solovjov, bol presvedčený, že v medzinárodných vzťahoch vládne to isté právo krvavej vojny o prežitie, ktoré panuje aj v živočíšnej ríši. Každý národ stojí pred strašnou alternatívou – požiť iných alebo byť zožratý. Revolučný komunizmus rozširuje pôsobnosť tohto princípu na všetky sféry spoločenského života (Trubeckoj, 2000). V tomto zmysle predstavuje zásadný regres v morálnom a spoločenskom rozvoji ľudstva. Ešte kedysi skôr sa v niektorých krajinách podarilo zadržať „vojnu všetkých proti všetkým“, ktorá sa viedla výlučne na medzištátnej úrovni. Komunizmus ju však svojim princípom permanentnej vojny prenáša na vnútroštátnu úroveň. Najprv bojuje proti svojej politickej opozícii, potom proti nepriateľským spoločenským triedam a nakoniec proti vlastným občanom, ktorých udržiava v stálej neistote a strachu. Príčinu tohto stavu nachádzal vo svetovej vojne, ktorá počas niekoľkých rokov spôsobila spoločenský a morálny rozklad na masovej úrovni. V revolučnom Rusku dochádza k fatálnemu rozvoju „logiky svetovej vojny“ – celá spoločnosť sa nachádza vo vojnovom stave, rozpadajú sa spoločenské vzťahy, do záhuby sa rúti celé štátne zriadenie. A teda to, čo bolo negatívnou normou vo vzťahoch medzi štátmi – machiavellizmus, permanentný boj, len zriedka vedený prostredníctvom mierových prostriedkov, popretie morálneho práva – všetko je prenesené do vnútra štátu. Rozklad, ktorého najvýraznejším prejavom bola hekatomba rokov 1914-1918, postihol všetky sféry života v Rusku. Trubeckoj písal, vzťahujúc pritom túto charakteristiku na celú vojnovú Európu, ako aj na povojnové osudy vlasti: „Dnes je celý život bezbožný – tak súkromný, ako aj ten štátny; vo všetkých medziľudských vzťahoch panuje ten istý kódex – kódex bezohľadného a konzekventného kanibalizmu“ (Trubeckoj, 2000, s. 261).

Revolúcia je vždy a všade – ako to zdôrazňovalo toto knieža a filozof – potomkom vojny. Teda ani prípad ruského komunizmu tu nie je výnimkou. No príklad Ruska je poučný. Boľševický prevrat je modelovým príkladom vojenskej revolúcie, vzbury soldatesky, čo je možné v podmienkach demokratizácie vojny. V Rusku ukázala svoje tragické následky koncepcia modernej

vojny, ktorá bola vedená „národom v zbrani“. Povinná vojenská služba zaangažovala do vojny celý národ. Za pomoci pacifistických hesiel využili bolševici túto rozsiahlu militarizáciu pre rozpútanie občianskej vojny proti starému Rusku. Jedným slovom, nástroj vytvorený moderným militarizovaným štátom sa obrátil proti nemu (Trubieckoj, 2000).

Na inom mieste Trubieckoj sugestívne vysvetľoval svoju myšlienku: „Vojna spálila všetko, zničila štátnosť aj spoločenský život (...). Meč štátu, ktorý vypadol z jeho rúk, bol pozdvižený proti nemu; národ vyzbrojený samotným štátom sa stal najväčším ohrozením jeho existencie“ (Trubieckoj, 2000, s. 262).

Štát, ktorý prinútil značnú časť poddanskej populácie mužského pohlavia vstúpiť do krvavej vojny, vypestoval disciplinovanú, násilnícku a všetkých morálnych zábran pozbavenú skupinu, ktorá bez zaváhania vyvolala občiansku vojnu a na vládne miesta vyniesla obratných manipulátorov. Ich vláda, čo nie je náročné predvídať, bude založená na bezohľadnom terore, na vykonštruovanom trestaní, na potláčaní všetkých ľudských či Bohom daných hodnôt. Do úvahy prichádza len disciplína, masová mobilizácia, nútené obetovanie sa pre moderného Leviatana. Sila a krutosť budú spájať novú hierarchiu hodnôt. Presne takýmto smerom, ktorý určili bolševici, sa vydali aj talianski fašisti, nemeckí nacisti a veľa iných politických hnutí medzivojnovej Európy.

Bolševizmus bol zrodený z ducha moderného vojenského štátu, ktorý sa podľa Trubieckého rozšíril pred Prvou svetovou vojnou v Európe. Existovali dve podmienky úspechu ruských komunistov. Prvou bola technológia, bez ktorej by bolševizmus nebol mysliteľný. Ruský komunizmus totiž predstavuje syntézu techniky a sociálneho inžinierstva. Fascinácia technologickou modernizáciou podľa amerického vzoru, intenzifikovaná manipuláciou sociálneho inžinierstva, dosahuje dovtedy nevídané rozmery. Manipulačné inštrumentárium je bohaté a otestované počas vojny – od propagandy a persuazívnej argumentácie po masový teror a genocídu. Druhá z podmienok je síce subtilnejšia, no o to nebezpečnejšia. Trubieckoj mal na mysli pokúšenie a hriech, ktoré sú zakorenené v každej štátnej inštitúcii. Ruský filozof pranieroval machiavellistickú morálku moderného štátu, ktorý za každú cenu túžil podriaďiť všetko a všetkých svojim záujmom. Morálka, ktorá hlása „všetko pre dobro štátu“ je „morálkou vojny“ – konkludovalo knieža (Trubieckoj, 2000).

U Trubieckého je výrazne prítomné presvedčenie, že tak nevyhnutné podmienky pre triumf bolševikov, ako aj podstata ruského komunizmu, sú úzko naviazané na charakter modernej vojny. Tú charakterizuje totalita a intenzívna militarizácia celého politického života. Svetová vojna si vyžiadala obeť, ktoré boli nepredstaviteľné v predošlých konfliktoch. Dokonca aj tie vojny, ktoré trvali oveľa dlhšie, nezaangažovali do vojny celú

spoločnosť. To je prvý zásadný fenomén, ktorý spája komunizmus a modernú vojnu: všeobecná mobilizácia, zrušenie rozdielu medzi frontom a tylom, pretvorenie obyvateľstva na armádu. Militarizácia celého národa v dôsledku vojny nielenže prispela k úspechom bolševikov, ale na desaťročia určila charakter komunistického štátu. Druhý fenomén, na ktorý je potrebné obrátiť pozornosť, je spojený s utopickým potenciálom komunizmu. Národy a predovšetkým ruský národ – ako to s trpkosťou tvrdil filozof – nezniesli skúsenosť modernej vojny. Po rokoch plných obetí a nadľudskej oddanosti, spoločnosť podľahla demoralizácii, čo umožnilo víťazstvo materializmu a komunistickému „kolektívnemu egoizmu“, ktorý pred všetkými vytváral idylické vyhliadky egalitarizmu a sýtosti: „Keď národy prelievajú krv, sladká vidina socialistického raja môže predstavovať neodolateľné pokušenie“ (Trubieckoj, 2000, s. 270).

Atrofia duchovných hodnôt, materializmus, znevažovanie iných a túžba po blahobyte za každú cenu – to sú choroby, ktoré priviedli k tomu, že „v kritickom dejinnom momente ľudia vymenili vlast' za triedny záujem“. Milióny mužov vycvičených na zabíjanie, ktorí boli zvyknutí zabíjať v mene hypotetického národného záujmu, otočili svoju deštručnú silu proti štátu, ktorý ich bez rozmyslu posielal na smrť. Po rokoch buržoáznej bezstarostnosti a nečinnosti pripomenula vojna, na jednej strane, také hodnoty ako česť, odvaha, oddanosť, láska k vlasti... Na druhej strane, zobudila v človeku beštiu, uvoľnila a vznietila satanskú silu zla, ktorá bola v čase mieru pacifikovaná strachom z vojny. Vojenský rozklad postihol rovnako štátne mocenské štruktúry, ako aj morálne princípy jednotlivcov, ktorí tvorili armádne masy. Práve to využili bolševici keď sa odvolávali na heslá plné mieru, na heslá sľubujúce uspokojenie základných potrieb, ktoré sa z „frontovej perspektívy“ javili ako najvyššie hodnoty. Bolo to o to účinnejšie, že vojaci, ktorí niesli veľké straty v zákopoch, mali neustále pred očami „raj“ povalačov, boháčov a špekulantov. Bolševici im tento raj sľúbili, no zároveň svojimi deklaráciami nevyhnutnej potreby mieru na fronte začali vojnu vo vnútri krajiny.

Záver autora *Zmyslu života* bol jednoznačný. Aj napriek falošnému pacifizmu predstavuje vojna podstatu a dušu bolševizmu. Lenin a jeho stranícka klika (ako písala o bolševikoch Rosa Luxemburgová) akceptujú a v politike využívajú všetky heslá, v mene ktorých bola vyvolaná vojna. Ale za týmito sloganmi nastupuje prax a tvrdá skutočnosť: rekvizície, kontribúcie, branie rukojemníkov, anexie. Podľa Trubieckého, skoro všetky pojmy z bolševického vnútropolitického slovníka boli zapožičané z nemeckej vojenskej praxe (Trubieckoj, 2000). Vo svojej podstate ruský komunizmus vlastne nemá iný program okrem vojenského. Bojuje buď so skutočným alebo vymysleným triednym nepriateľom, so špekulantmi, sabotérmi, kapitalistickými agentmi...

V boji za náležité zaopatrenie vypovedá reálnu vojnu roľníctvu a morí hladom celé dediny. Bojuje s inými národmi, jednak s tými, ktoré obývajú sovietske impérium, ako aj s tými, ktoré sa nachádzajú v jeho bezprostrednej blízkosti a tvoria sféru vplyvov komunistickej vlády. Trubeckoj predvídal tieto udalosti. Tvrdil, že komunizmus je výbojným hnutím, ktoré má svetové aspirácie a všeobecný vojnový konflikt preň predstavuje bytostnú potrebu. Komunizmus je svetový, čo znamená, že buď bude mať globálny charakter, alebo nebude existovať vôbec. Pre zotrvanie v Rusku musí nevyhnutne prežiť na celom zemskom povrchu. A k tomu vedie len jedna cesta – svetová vojna, resp. prenesenie občianskej vojny do všetkých krajín sveta. Takýto je osud boľševizmu – byť ohniskom svetového požiaru, vyvolať nový všeobecný vojnový konflikt (Trubeckoj, 2000).

Trubeckého vízia sa zdá byť presná a zrozumiteľná. Ruská revolúcia sa zrodila zo skúsenosti prvej svetovej vojny. Bola to revolúcia v najužšom zmysle latinského slovo tvorného základu tohto slova, teda návrat realizovaný prostredníctvom obratu. Avšak boľševici „obrátili vojnu frontom dovnútra“ (Trubeckoj, 2000, s. 551 – 552). Ich skutočným zámerom bude však ďalší obrat, ktorý bude predstavovať návrat k svetovej vojne. Ide im o revolúciu prostredníctvom občianskej vojny na celej planéte.

Predpovede ruského filozofa sa ukázali ako presné. V závere by som chcel zdôrazniť dva aspekty jeho úvah o vojenskej povahe ruského komunizmu. Prvým, prísne historickým, je realita prvej fázy boľševickej vlády v Rusku, ktorá nie náhodou niesla názov vojenský komunizmus. Ide tu predovšetkým o rozsiahly plán Lenina a Trockého – snaha pretaviť ruskú revolúciu v revolúciu európsku a svetovú.

Druhý aspekt má ideologický charakter. Zdroj víťazstva a vlády boľševizmu sa javí ako jeho tvrdá, no starostlivo ukrývaná podstata. Ruský komunizmus

predstavoval spojenie šľachetného cieľa s bezohľadnou technikou získania a udržania moci. Na jednej strane, večná túžba humánne usporiadať náš život, či dokonca – ako povedal mladý Marx – „vrátiť človeka k sebe samému“. Na strane druhej zasa neľudské praktiky: akceptovanie všetkých prostriedkov v boji za konečný cieľ; teror, ktorý má vytvoriť dokonalú spoločnosť; eliminácia celých národností ... Leninský komunizmus – doktrína amorfná ako žiadna iná – mal len jednu axiómu, len jednu istotu, istotu neľútostnej a permanentnej vojny. V tom zmysle vyrastal z ducha modernej vojny.

Preklad: Ondrej Marchevský

Literatúra:

- ARENDT, H.: *O rewolucji*. Kraków: Wydawnictwo X 1991.
- FURET, F.: *Przeszłość pewnego złudzenia. Esej o idei komunistycznej w XX wieku*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen 1996.
- FURET, F.: *Minulost' jednej ilúzie*. Bratislava: Agora 2000.
- JÜNGER, E.: *Robotnik. Władztwo i forma bytu*. In: KUNICKI, W. (ed.): *Rewolucja konserwatywna w Niemczech*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 1999.
- STIEPUN, F. A.: *Soczinienija*. Moskwa: Rosspen 2000a.
- STIEPUN, F. A.: *Bywszeje i niesbywszejesja*. Sankt-Pietierburg: Aleteia 2000b.
- STIEPUN, F. A.: *Iz pisem paproszczyka-artillerista*. Tomsk: Izdatetstwo Wolodej 2000c.
- TRUBIECKOJ, N.: *Izbrannoje*. Moskwa: Kanon 2000.
- WILLIAMS, B.: *Lenin*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 2002, s. 60-121.